

HEYKƏLLƏR TARIXDƏN SÖZ AÇIR...

Azərbaycanda peşəkar heykəltaraşlığın sürətli inkişafı XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq bu günədək davam etməkdədir. Tarix və mədəniyyət abidəsi sayılan heykəllərin hamısı, məhz həmin dövrə məxsusdur. Azərbaycanın ilk peşəkar heykəltaraşlıq əsərlərinin yaradılmasında rus sovet heykəltaraşlarından Yakov İosifoviç Keylixis və Stepan Dmitriyeviç Erzyanın xidmətlərini mütləq qeyd etmək lazımdır. Xüsusilə də, onların memarlıq ilə heykəltaraşlığın sintezi nəticəsində yaratdıqları monumental nümunələr, təkcə bədii-estetik dəyərinə görə deyil, həm də tarixi hadisə olmaq baxımından bu günədək qorunub saxlanır. Respublikada ilk peşəkar heykəllərin (K.Marks (1920), M.Ə.Sabir (1922)) müəllifi olan Y.Keylixisin yaptığı əsərlərin hamısı dövrümüze gəlib çatmasa lakin onun yetirmələrinin Sabunçu vağzalını milli ornamentlərlə tərtib etməsi

memarlıq abidəsinin bədii dəyərini qabardan əsas meyarlardan biri hesab olunur.

Azərbaycanda peşəkar heykəllərin müəllifi kimi tanınan "rusiyalı Roden" – S.D.Erzyanın xidmətlərini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bakıda ilk heykəllər qalereyası yaratmaq ideyası da onundur. Həmin heykəllər qalereyasını Erzya Xaqani küçəsi 27 ünvanındakı, mədənçilərin keçmiş "Molokan" bağı üçün nəzərdə tutmuşdu. 1925-ci ildən bu günədək "Xalqlar dostluğu" heykəli istisna olmaqla, "Dartayçı", "Dəmirçi", "Çəkic vuran" heykəlləri yeni qurulmuş sovet ideologiyasına xidmət göstərirdi. Müasirləri heykəltaraşın bu əsərlərinə yüksək dəyər verərək yazırdılar: "Tanınmış heykəltaraşın demirdən tökülmüş

bu işləri, təkcə Bakı üçün deyil, bütünlükdə proletar incəsənəti üçün xüsusi dəyər kəsb edir, çünki burada fəhlə-neftçinin əməyi təəcəssüm olunur".

Məsələ burasındadır ki, 1918-ci ilin 12 aprelində Leninin imzası ilə "Çar və onlara xidmət edənlərin şərafinə ucaldılmış heykəllərin dağıdılması və Rusiya sosialist inqilabı üçün heykəl layihələrinin yaradılması barədə" dekret; "abidə" anlayışının yeni məzmununda formalaşmasına da təsir göstərdi. Həmin tarixi şəraitdə sənətkarların bədii təxəyyülünü kamil şəkildə reallaşdırma biləcək, ilk növbədə maddi əsasların olmaması, istər-istəməz yaradılan əsərlərin

qeydi ilə razılaşmaya bilmirsən: "Hələ iyirminci illərdə respublikada görülən işlərdən çoxu monumental incəsənətin qarşısına qoyduğu tələblər nöqtəyi-nəzərdən çox vaxt kifayət qədər kamil və bitkin deyildir?" Bunun başlıca səbəbi isə, bütün digər sənət əsərləri kimi, heykəltaraşlığın da əsas təzahürlərindən biri olan faktura probleminəydi. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, maddi imkanların zəifliyi ucbatından "monumental təbliğat planı" üzrə yaradılmış heykəllərin, demək olar ki, hamısında beton, gips kimi materiallardan istifadə olunurdu ki, bu da yaradılan heykəlləri bədii kamillikdən xeyli uzaqda

bədii gücünü zəiflədirdi. Hətta bəzi sənətşünaslarda "monumental təbliğat planı" istiqamətində dəyərli bədii uğurları əldə olunmaması fikrinə də rast gəlinir. Sənətşünas Cəmilə Novruzovanın

şaxlayırdı. Bədillik, estetiklik də bu effektin məzmunundan doğur. Belə ki, bədii mündəricə fakturanın məxsus olduğu texniki imkanlara cavab verməli idi. Beləliklə, vaxtı ilə "monumental təbliğat planı" üzrə yaradılmış heykəllərin bədii-estetik dəyəri mübahisə doğursa da, hər hansı şəkildə Erzyanın yaratdığı heykəllər qalereyasını tarix və mədəniyyət abidəsi kimi saya-hesaba almamaq qeyri-mümkündür.

Azərbaycanda peşəkar heykəltaraşlığın tarixi əhəmiyyət daşıyan digər nümunələrindən biri Pyotr Sabsayın(1893-1978) M.F.Axundovun xatirəsinə həsr etdiyi heykəldir. Bakının üçbucaqlı konfigurasiya planına malik kiçik, eyni zamanda rahat bağçalardan birində qoyulan bu tarix və mədəniyyət abidəsi haqiqətən yüksək bədii dəyərə malik sənət əsəridir. Heykəlin bədii dəyərini təhlil edən sənətşünaslar C.Novruzova və eləcə də C.Veymarn bu əsərin tarix və mədəniyyət abidəsi kimi muzeyşünaslıq kontekstində mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini qeyd edirlər. Heykəlin bədii dəyəri onun bitkin bədii kompozisiyası, bədii elementlərin kamilliyi ilə izah olunur. Başqa əlamətləri ilə

yanaşı, heykəl fiqurunun tuncdan, postamentin qranitdən hazırlanması da bədii-tarixi əhəmiyyət kəsb edən cəhətlərdən sayılır. M.F.Axundov heykəlinin bədii-estetik dəyərini gücləndirən amillərdən biri də onun ətraf mühitlə üzvi şəkildə uyumasıdır. Bu estetik mühit, həm də heykəl-abidənin dərk üçün də əlverişli şərait yaradır. Heykəlin mikroansambldakı roluna böyük əhəmiyyət verən tanınmış sənətşünas B.V.Veymarn ötən əsrin 70-ci illərində belə yazırdı: "Təxminən əlli il bundan əvvəl qoyulmuş M.F.Axundov heykəli onu seyr edənlərə bənzərsiz emosional əhvali-ruhiyyə bəxş etməklə, bu günün özündə belə gözəl baxılır".

H.Hegel estetikaya həsr etdiyi mühazirələrində incəsənətin bir növü kimi heykəltaraşlıq əsərinin mühitdə yaradığı bədii-estetik dəyərdən bəhs edir: "Heykəltaraşlığın yaratdığı obrazla ətraf mühit arasında müstəsna əlaqə mövcuddur. Heykəl, yaxud heykəl qrupunu, bu bədii əsərin harada yerləşəcəyini nəzərə almadan hazırlamaq mümkün deyil. Heykəltaraşlıq əsərini qurtarıb, sonra onu harada yerləşdirmək haqqında düşünmək olmaz. Yadda saxlamaq lazımdır ki, şəhərlərdə heykəltaraşlıq abidələri meydan,

küçə kompozisiyasının tamamlanmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Şəhərin bədii-estetik görkəmi, həm də o məkana məxsus müxtəlif tarixi dövrləri özündə təcəssüm etdirən monumental heykəllərdə təzahür tapır.

Azərbaycanın ölkə əhəmiyyətli tarix və mədəniyyət abidələri sırasında milli heykəltaraşların əsərləri müstəsnaqlıq təşkil edir. Artıq ötən əsrin 30-cu illərindən

başlayaraq Fuad Əbdürrəhmanov, Cəlal Qaryağdı, Zivər Məmmədova, Ömər Eldarov, Tokay Məmmədov, İbrahim Zeynalov və digər sənətkarların yaratdıqları heykəllər, məhz bədii səciyyəsi, estetik məzmununa görə, nəinki milli, eləcə də sovet heykəltaraşlığının inkişafında mədəni-tarixi hadisə kimi yüksək dəyərləndirilir. Fuad Əbdürrəhmanovun Firdovsinin "Şahname"si mövzusunda yaratdığı "Ox atan" kompozisiyası (1934), Gəncə və Bakıda Nizami Gəncəvinin, "Azad qadın" (1951), Səməd Vurğunun (1957) heykəlləri, Cəlal Qaryağdının Mirzə Ələkbər Sabir görkəmi siyasi-ictimai xadim Nəriman Nərimanov, ilk milli heykəltaraş Zivər Məmmədovanın bəstəkar Üzeyir Hacıbəyov, Ömər Eldarovun (Tokay Məmmədovla birgə) Məhəmməd Fizuli, şairə Xurşud Banu Natavan (1960) heykəlləri Bakı şəhərinin heykəllər qalereyasına xeyli zənginlik, yüksək məzmun gətirmiş oldu. Adları çəkilən heykəlləri sənətsünaslıq kontekstindən təhlil edən mütəxəssislər bunların hər birinin bədii dəyərini qabartmaqla bu meyartar fonunda estetik mahiyyətə varmağı da unutmamışlar. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyinin daimi ekspozisiyasında saxlanan "Ox atan" adlı ilk dairəvi heykəl

kompozisiyanın bədii dəyərini sənətsünas Cəmilə Novruzova belə dəyərləndirir: "Ox atan" kompozisiyası... yayın ipini çəkməyə hazırlaşan güclü kişi bədən plastikasının ötürdüyü daxili gərginliyi, dinamikası ilə insanı valeh edir... hərbi fiqurunun kompozisiya quruluşunu, geyimini, hərəkətlərinin səciyyəsi heykəltaraş Azərbaycan miniatür rəngkarlığını dərinlən və incəliklə hiss etməklə yaratmışdır".

Bakı şəhərinin simasına özəllik gətirən Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli heykəl abidələri üzərində xüsusi dayanmaq

lazımdır. Ayrı-ayrı sənətkarlar tərəfindən yaradılmış bu heykəllər, heç şübhəsiz ki Azərbaycan paytaxtının simasını önə çəkməkdə xüsusi mənə kəsb edir. Portret janrında yapılmış bu heykəllərin bədii dəyərini artıran bir amil də zəngin bədii detalların köməkliliyi ilə düzgün və maraqlı formanın tapılmasıdır. 1943-cü ildə keçirilən sərgi müzakirəsində heykəltaraş F.Əbdürrəhmanovun söylədiyi: "Əsərin bədii səviyyəsi, onun təsir qüvvəsi formanın xarakterindən, məzmununa uyğun dərəcəsindən asılıdır" fikri öz ifadəsini hazırkı heykəllərin təmsalında aydın şəkildə biruzə verir. Nizami Gəncəvi heykəlində ayrı-ayrı detallardan bəhs edən sənətsünas C.Novruzova abidənin bədii dəyərini daha da qabardır: "Abidə ciddi, klassik üslubda işlənmişdir. Nizamının simasında, fiqurunda, qədd-qamətində müdriklik və böyüklük oxunur. F.Əbdürrəhmanov klassik heykəltaraşlıq ənənələrinə əsaslanaraq, bütün heykəltaraşlıq formalannın sanballı və ahəngdar çıxmasına nail ola bilmişdir". Heykəlin möhtəşəmliyini artıran digər cəhət abidənin kompozisiya və ideyası ilə uyğun məkanda qoyulmasıdır. Memarla (M.Hüseynov) heykəltaraşın birgə düşüncə məhsulu kimi Nizami Gəncəvinin heykəli meydanın bütün ansamblını bütöv və bitkin

bir şəkə sığışdır. Bu ansamblı estetik cəhətdən təsirləndirən bir qüvvətli amil də, bu heykəlin şairin öz adını daşıyan Azərbaycan Milli Ədəbiyyat muzeyi və onun eyvanında şairdən sonra yazıb-yaratmış ədiblərlə (M.Füzuli, X.B.Natəvan, M.P.Vaqif, C.Cabbarlı, C.Məmmədquluzadə) sanki canlı ünsiyyətidir.

Bakının gediş-gəlişi gur olan meydanlarından birində ucaldılan uca qranit postament üzərindəki şairin tuncdan tökülmüş altimetrik fiquru ona bigənə

qalmağa imkan vermir. Xüsusilə, postamentin yonulmamış bütöv qranit parçasından hazırlanması və onun da sağ və sol uclarının "Leyli-Məcnun" təsvir relyefləri ilə bəzədilməsi forma axtarışının uğurlu nəticəsi olmaqla məzmunu üzvi şəkildə tamamlayır. Sənətsünas N.V.Voronov heykəlin bədii dəyərini belə ifadə edir: "Faciəvilik, çarəsizlik əhvali-ruhiyyəsi mimikadan çox, şairin duruşunda öz bədii ifadəsini tapmışdır və bu heykəl müəlliflərinin ən böyük uğurlarından biri sayılır, çünki monumental heykəltaraşlıqda ümumi vəziyyətin, yalnız detallarla deyil, həm də əsas etibarilə, "böyük forma"da ötürülməsi vacibdir". Heykəltaraşlıq abidələri, həm düşündürücü, həm maarifləndirici-təbiiyəvi, həm də insanda estetik hiss və həyəcan doğuran fenomen kimi qəbul edilir. Bütün bu əlamətlərin hamısı bütövlükdə heykəltaraşlıq abidələrinin muzeyşünaslıq kontekstini daha da qabardır. Bütün hallarda sənətdə və o cümlədən heykəltaraşlıqda bədii dəyər aparıcı rol oynayır...